

Hikmet Yurdu, Yıl: 5, C: 5, Sayı: 10, Temmuz – Aralık 2012/2, ss. 123 - 149

Kur'ân ve Eğitim

Koran and Education

Yrd. Doç. Dr. Hikmet KOÇYİĞİT

Kafkas Üniversitesi Eğitim Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü
hikmet_0216@hotmail.com

Özet:

Bu makalede Kur'ân'ın eğitim boyutu, ilkeler, işlevler ve yöntemler üst başlıklarıyla irdelenmiştir. Kur'ân insanın eğitim potansiyeline sahip olduğunu kabul ettiği için ona okuma emrini verir ve böylece yüksek bir değer atfeder. Ancak Kur'ân'ın öngördüğü eğitim seküler bir bünyede değildir. Kur'ân'ın benimsediği eğitimin özünde, insanın Yaraticısıyla bağ kurması vardır. Kur'ân, eğitim sürecinde insanın hem zayıf hem de meşakkate dayanıklı yapısını her zaman gözetir. İnsanın Yaraticıya layık bir kul olması için ciddi bir terbiyeden geçmesi gerekir. Bu terbiyede önemli bir rol üstlenen şahsiyetler ise peygamberlerdir. Kur'ân sadece hitabıyla değil, tarih sahnesine tedrici çıkışıyla da eğitim öğretim açısından önemli özelliklere sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Allah, Kur'ân, Eğitim, Öğretim, Terbiye.

Abstract:

In this study the educational dimension of Koran was examined with the help of principals, functions and methods. Koran orders the humanity to read because of accepting the learning capacity of human being, so gives him a high level of value. But Koran's educating system is not a secular model. The basement of education that Koran provides has constructing relationships between Allah (The Creature) and humanbeing. Koran pays attention to the human beings' weak and powerful dimensions. It is necessary for human being to have a successful education to be a meaningful slave of Allah. The important and favoured persons that having responsibilities are the Prophets. Koran has some more features on education not only the addressing and speaking but also having some important historical features tooKey Words: God, Koran, Education, Teaching, Training.

Key Words: God, Koran, Education, Teaching, Training.

Giriş

İnsan öğrenmeye muhtaçtır, dolayısıyla her halukarda öğrenmek mecburiyetindedir. Kur'ân Mushaf sırasına göre ilk Sûresi'nde Rab ismine vurgu yaptığı gibi (1/Fatiha,1) son Sûresi'nde de Rab ismine vurgu yaparak (114/Nas,1) adeta terbiyeyi hayatın bütün safhalarına yaymaktadır. Öte yandan Kur'ân, "emri bil maruf nehyi ani'l

münker" ilkesi gereğince tüm Müslümanları belli düzeyde öğrenme ve öğretmeyle mükellef tutmakta ve hayat boyu eğitim anlayışını telkin etmektedir. Eğitimin hayat boyu süren bir faaliyet olduğuna bazı bilginler tarafından da işaret edilmiştir. Örneğin Keykavus "her kimse ki atası ve anası edeplemeye, geceler ve günler anı öğrede"¹ der. Çünkü yaşamak için öğrenmek bir zorunluluktur.

İnsan eğitim ve öğretime müsait bir yapıdadır. Bu yüzden Allah Hz. Âdem'e isimleri öğretmiştir (2/Bakara, 30). İnsanın eğitime ihtiyaç duyması dünya hayatının bir imtihan yeri olmasından ve fitratındaki zayıflıklardan kaynaklanmaktadır. Kur'ân bu konuya şöyle değinmektedir: "Allah sizden ağır teklifleri hafifletmek istiyor, öyle ya insan zayıf yaratılmıştır" (4/Nisa, 28). İnsan ihtiyaç duyduğu şeye karşı sabırsız, taşıdığı şeyde acizdir. Bütün canlıların en ihtiyaçlısıdır. Zira bir şeye ihtiyaç duymak ona muhtaç olmaktır ki bu da acizliktir. İnsanın çok fazla ihtiyaç sahibi olması ve acizyetinin aşıkârlığı Allah'ın ona bir nimeti ve lütfudur. Bu, onu zenginliğin verdiği azgınlıktan ve gücün verdiği taşkınlıktan korumaktadır.² Bu âyette, eğitimdeki "öğrenciye görelilik" ilkesi yer almaktadır. Şöyle ki, Allah, muhatabı olan insanın zayıflığından dolayı yükümlülüğünü hafifletmek istemektedir. Bu hem merhametin hem de başarı için kapasitenin gözetilmesi açısından önemlidir.

Eğitim yönünden yüksek bir potansiyele sahip olan insan aynı zamanda "meşakkat içinde yaratılmıştır" (90/Beled,4). Denildiğine göre Allah insanoğlunun katlandığı sıkıntılara katlanacak hiçbir mahlûku yaratmamıştır.³ İnsanın eğitime müsait olması da bir bakıma zorluklarla içli dışlı olan bu tabiatından kaynaklanmaktadır. Zira eğitim zorlu bir süreçtir. Ancak bir kısım âlimlerin dediği gibi kim bir saatlik öğrenmenin sıkıntısına katlanmazsa ebedi bir sıkıntı içinde kalır.⁴ Bu yüzden insan meşakkati göze almak zorundadır. Meşakkat olarak meallerde yer alan "k-b-d" kelimesi Kur'ân'da sadece bu âyette geçer ve genel itibarıyla "elem" anlamında kullanılır. Şiddet ve meşakkat anlamları da bundan alınmıştır. Bu âyeti, sûrenin ilk âyetlerinde geçen kasele - "Andolsun bu beldeye ki sen bu beldedesin. Ve and olsun babaya ve ondan meydana gelen çocuğa," (90/Beled,1-

¹ Keykavus, *Kâbusnâme*, Çev: Mercimek Ahmed, Haz: Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007, s.136.

² Ebû'l-Hasan Maverdî, *Edebu'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, Dâru İkra, Beyrut 1985, s.144.

³ Ebû Cafer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Tevili Ayi'l-Kur'ân*, Kahire 2001, XXIV,409; Muhyi's-Sunne Ebi Muhammed b.Hüseyn b. Mesud el-Bağavî,, *Meâlimu't-Tenzîl*, Dâru't Tayyibe, Riyad 1409, VIII,430; Ebû Abdillâh Muhammed b.Ahmed b.Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2006, XXII,293.

⁴ Maverdî, *Edebu'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, s.77.

3)- ilişkilendirirsek buradaki meşakkatin, fıtratı gereği insanın mesuliyeti, iyilik ve kötülük arasında tercihte bulunma zorluğunu yüklenmek için hazır hale getirildiğini⁵ söyleyebiliriz. Kimi müfessirler insanın bu meşakkat içinde yaratılmış olmasına öğretmenin baskısına katlanmayı, terbiyecinin metoduna ve hocanın heybetine tahammül etmeyi⁶ de eklemektedirler. Bir kısım müfessirler ise bu meşakkati insanın yetişkin hale geldiğinde çoluk çocuğu için rızık elde etmesine ve onları eğitmeye ihtiyaç duymasına⁷ bağlamaktadırlar.

Kur'ân, insan eğitimini ana hedef almakla birlikte, Allah'ın âlemlerin Rabbi olması hasebiyle kapsamı geniş tutmuştur. Bu sebepten Kur'ân, eğitimi sadece insanla sınırlamaz. Hayvanları da eğitimin içerisine dâhil eder: *"Kendilerine nelerin helâl kılındığını sana soruyorlar. De ki: "Bütün temiz ve iyi rızıklar size helâl kılınmıştır. Allah'ın size öğrettiğinden öğrenip eğittiğiniz avcı hayvanların sizin için tutup getirdiklerini yiyiniz ve üzerlerine Allah'ın adını anınız. Allah'a karşı gelmekten sakının, çünkü Allah hesabı çabuk görür."*(5/Maide,4).⁸ Bu âyette yer alan "mükellib" kelimesi "teklif" kelimesinin ismi faili olup avlanmayı öğretip terbiye etmek, köpeği avın peşine göndermektir. Aslı köpeği eğitmektir. Çünkü ekseriyetle köpek için kullanılır.⁹ Fakat köpek, şahin, pars vb. eğitilen ve avlanan her hayvan bu kapsama dâhil edilmiştir.¹⁰

Bu âyette dikkatimizi çeken bazı hususlar vardır. 1- Âyette *Allah'ın size öğrettiğinden öğrenip eğittiğiniz avcı hayvanlar* denilerek eğitimin hoca-talebe ilişkisi içerisinde bir aktarım olduğu belirtilmiştir. Burada ilk öğretmen Allah ikincisi ise Allah'tan bir şeyler öğrenen ve onu eğitimde kullanan insandır. İnsanın av hayvanlarına öğrettikleri de Allah'ın insana öğrettiklerinin bir parçasıdır.¹¹ 2- İnsanın bu eğitim öğretim faaliyeti *avcı hayvanların sizin için tutup getirdiklerini yiyiniz* emriyle pratik hayata yansıtılıp faydacılığa dökülmüştür. 3- Bu âyetten Allah'ın ismi anılarak yani onun rızası gözetilerek yapılan eğitim öğretim etkinliğinin meşru bir kazancın vesilesi olduğu söylenebilir. 4- Eğitim öğretim materyali kapsamlı düşünülebilir ve diğer varlıklardan istifade edilebilir.

⁵ Aişe Abdurrahman Binti Şati, *et-Tefsiru'l-Beyâni li'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru'l-Meârif, ts., I,177-179.

⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, XXII,293.

⁷ Ahmed Mustafa Merâğî, *Tefsiru'l-Merâğî*, 1. bsk. 1946, XXX,157.

⁸ Bu âyetle ilgili müstakil bir çalışma için bkz. Abdurrahman Kasapoğlu, "Kur'ân'da Koşullandırma Yoluyla Öğrenme" *Dîn Bilimleri Dergisi* Sayı: 3, 2005(ss. 57-71).

⁹ Muhammed Abduh -Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 2.bsk. Kahire 1947, IV,170.

¹⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, VIII,102.

¹¹ İbn Cüzeyy, Ebû'l Kasım Muhammed b. Ahmed, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. bsk., Beyrut 1415/1995, I,226.

Neticede varlık insana teshir edilmiştir. 5-Verilen eğitimin amacına tam ulaşmış olması gerekir. Çünkü bir kısım müfessirlerin de belirttiği gibi avcı olan hayvanların avladıklarından yememeleri gerekir. Aksi takdirde eğitilmemiş sayılırlar.¹² Kur'ân'da hayvan eğitimine değinen tek âyet bu değildir. Hüdhüd adlı kuşun bir istihbarat elemanı olarak kullanılması da (27/Neml, 22-28) yine hayvanların eğitimiyle ilgili bir husustur.

1. Eğitim-Öğretim Kavramları

Eğitim kelimesi çok boyutlu bir kavramdır. Birey açısından bunu tanımlarsak insanın kendi ya da başka biri üzerinde, bilinçli olarak istenen davranış değişiklikleri yapmak üzere, etkide bulunması sürecidir.¹³ Eğitim Türkçe bir sözcük olup "eğmek" kökünden türemiştir. Öğretim sözcüğü ise "öğretmek" fiilinden türetilmiştir. Sözlükte, *eğitim* "çocukların ve gençlerin toplum yaşayışında yerlerini almaları için gerekli bilgi, beceri ve anlayışları elde etmelerine, kişiliklerini geliştirmelerine okul içinde veya dışında, doğrudan veya dolaylı yardım etme, terbiye; *öğretim* ise belli bir amaca göre gereken bilgileri verme işi, tedris, tedrisat, talim; öğrenmeyi kolaylaştıracak etkinlikleri düzenleme, gereçleri sağlama ve kılavuzluk etme işi¹⁴ olarak tanımlanmaktadır. Buna göre bu iki kelime birbirinden farklı olup, "eğitim" terbiye kelimesine, "talim" ise öğretim kelimesine karşılık gelmektedir. Arapça olan terbiye ve talim kelimelerinin farklılığına bazı Arap müellifler tarafından da dikkat çekilmiştir. Bir müellife göre "terbiye, talim ile eş anlamlı değildir. Talim, terbiyenin bir parçasıdır. Talimden kastedilen şey öğrencilere ister bilgi ve beceri ister etkilenme yoluyla olsun kendilerine öğretilenlerin bir kısmını kazanmış olmalarıdır. Terbiye ise talimden daha geneldir. Terbiye dünya hayatı ve ahiret için kişiyi tam olarak hazırlamaktır."¹⁵ Görüldüğü üzere eğitim ve öğretim arasındaki fark terbiye ve talim kelimelerinde de aynen vardır.

Yalnız şunu belirtmek gerekir ki, İslam'ın ön gördüğü eğitim seküler değildir. Nitekim sayabildiğimiz kadarıyla Kur'ân'da 44 yerde geçen tef'il veznindeki "talim" kelimesi çoğunlukla Allah'ın öğrettikleri sadedinde kullanılmaktadır.¹⁶ Ayrıca "Rab", "tezkiye" gibi eğitim içerikli kelimeler manevi anlam yüküldür. Bunun gerekçesi Kur'ân'ın hedefleriyle çok sıkı ilişkilidir. Denebilir ki, İslam terbiyesinin hedeflerinin en

¹² Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, VIII,109; Kurtubî, *el-Câmi'*, VII,306.

¹³ Remzi Öncül, *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, MEB İstanbul 2000, s. 391.

¹⁴ TDK Türkçe Sözlük, 10.bsk. Ankara 2005, s.606,1533.

¹⁵ Mehdi Mahmud Salim vd, *et-Terbiyetu'l-Meydâniyyetu ve Esâsiyyetu't-Tedrisi*, Riyad 1998, s.82.

¹⁶ Bkz. Şevki Dayf, *Mu'cemu Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire 1990, II,782vd.

önemlisi insanı kemale (olgunluğa) erdirmektir. Çünkü İslam'ın bizzat kendisi dinlerin sonuncusu, en eksiksiz ve en olgunu olmak itibariyle dini olgunluğa erişmiş olmayı temsil eder. İnsani olgunluğun tamamı ahlaki erdemlerdir ve İslam, insanı bu erdemlere ulaştırmak için gelmiştir.¹⁷ O halde Kur'an'ın ön gördüğü eğitim ahlakî faziletlerin bas-kın olduğu bir olgudur.

2. Kur'an'da Eğitimin Bazı İlkeleri

Eğitim kitaplarının en sık kullandığı kavramlardan birisi "ilke"dir. İlke sözlükte, temel düşünce, temel inanç, umde, unsur, prensip, temel bilgi, öge, davranış kuralı, her türlü tartışmanın dışında sayılan öncül, mebde, prensip¹⁸ şeklinde anlamlandırılmaktadır. Bir başka tarife göre ilke, amaca varmak için benimsenmiş ilk veya en geniş çerçeveli metot demektir.¹⁹ Buna göre ilke tartışmalardan azade, oturmuş belli bir düşünceyi dile getirmektedir. Eğitimle ilgili kaynaklarda çeşitli ilkelerden bahsedilmektedir. Bunlar çocuğa görelilik (veya öğrenciye görelilik) ilkesi, bilinenden bilinmeyene ilkesi, somuttan soyuta ilkesi, yakından uzağa ilkesi, aynılık ilkesi, tasarruf (ekonomiklik) ilkesi, aktivite ilkesi, hayata yakınlık ilkesi, bütünlük ilkesi, otoriteye itaat ve özgürlük ilkesi (sosyallik ilkesi), bilgi ve becerinin güvence altına alınması ilkesi vb.²⁰ Biz bu ilkelerden ayrı olarak, daha çok kendimizce Kur'an'da tespit ettiğimiz başka ilkelere değineceğiz.

2.1. Amaç

Hiçbir eğitim amaçsız rastgele bir aktarımı içermez. Amaç, eğitilen varlığa kazandırılması planlanan davranış değişikliklerinin neler olması gerektiğini gösteren temel ilkelerdir. Amaçlar konusu, eğitimi karakterize eden en önemli unsurdur. Zira amaçsız eğitim olmaz. Gelişigüzel yapılan faaliyetlerden eğitimi ayıran özellik, belli bir amaca yönelik olmasıdır.²¹ Zaten eğitimin tanımı da eğitimin amaçlı bir süreç olduğunu açıkça göstermektedir. Fakat bazı iddialara göre amaçlar faaliyetlere ilham veren soyutlamadır. Amaçlara hiçbir zaman tamamen ulaşılammıştır.²²

Eğitim aynı zamanda toplumsal kontrol aracı olduğundan her toplumda rastlanan bir olgudur. Günümüzde bütün devletler devlet kontrolünün tüm ayrıntılarını elin-

¹⁷ Muhammed Münir Mursî, *et-Terbiyetu'l-İslâmî, Dâru'l-Meârif* 1987, s.53.

¹⁸ TDK *Türkçe Sözlük*, s.957.

¹⁹ Hasan Çelikkaya, *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, Alfa Basım Yayın, 2. bsk. İstanbul 1999, s.69.

²⁰ Bkz. Cavit Binbaşoğlu, *Genel Öğretim Bilgisi*, Binbaşoğlu Yayınevi, Ankara 1983, s. 25.

²¹ Hikmet Yıldırım Celkan, *Eğitim Sosyolojisi*, Atatürk Basımevi, Erzurum 1989, s. 40.

²² Donald C. Orlich vd, *Teaching Strategies*, Houghton Mifflin Company, New York 1998, s. 72.

de tutan bir eğitim bakanlığına sahiptirler.²³ Bununla birlikte eğitimin amacı, muhtelif çağlarda ve muhtelif kavimlerde din inançlarına ve ahlak görüşlerine ve göreneklere göre değişik olmuştur.²⁴ Bu bağlamda İslam'ın da kendine özgü bir amacı vardır. İslam insanı Allah'a yaraşır bir kul olmak için hazırlar. Onun eğitimi de bunu hedef alır.²⁵ Bunu yaparken de öncelikle insanın kim olduğunu ve bu dünyadaki görevinin ne olduğunu belirler. İnsanın dünyadaki konumu ise Allah'ın konumuyla sıkı ilişkilidir. Bu yüzden Allah Kur'an'ın girişinde kendisini âlemlerin rabbi rahman ve rahim ve din gününün sahibi olarak tanıtır (1/Fatiha,1-4). İlk inen âyetlerde ise insanın yaratılışını ele alır. Böylece insanın âlemdeki konumuna da açıklık getirir. Zaten bazı eğitimcilere göre insanı tanımak, önce insanı evrenin içinde konumlandırmaktır.²⁶ İnsanın dünyadaki varoluş amacı zaman zaman başka âyetlerde de hatırlatılmaktadır. Söz konusu âyetlerden birisinde şöyle buyrulur: *"Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım"*(51/Zariyat,56). Bir kısım müfessirler *"bana kulluk etsinler"* ibaresini *"beni tanısinlar"* şeklinde yorumlamışlardır. Allah'ı tanımak (marifet) ise kalbi saygı ve korkuyla; gözü gözyaşıyla, ibretle, hayâ ve utanmayla; sineyi huşu ve hürmetle; azaları huzur, tevazu, taat ve hizmetle; dili zikir ve hamd ile; kulağı ilahî mesajı iyi dinleme ve anlamayla; zihni dua konumunda sükunete erdirip vesveseleri yok etmekle doldurur.²⁷ Görüldüğü üzere Allah'ı tanıma bilgisi insanın bütün dünyasını yeni baştan tanzim eden bir içeriğe sahiptir.

Kur'an kendi amacının insanları ışığa kavuşturmak olduğunu vurgulamaktadır: *"Elif lam ra. (Bu,) Rablerinin izniyle insanları karanlıklardan aydınlığa çıkarıp o güçlü ve övgüye layık olan (Allah)ın yoluna iletmen için sana indirdiğimiz Kitaptır"*(14/İbrahim, 1). Yani bu Kur'an'ı insanları dalaletin karanlıklarından imanun aydınlığına çağırman için indirdik.²⁸ Bu âyette geçen *"zulumat"* inkâr ve cehalet, nur ise iman ve ilim²⁹ olarak yorumlanmıştır.

Kur'an'ın ilk inen âyetleri dikkat çekici bir hüviyete sahiptir. Nitekim bu âyetlerin birçok konuyla alakalı olarak gündeme getirilmesi bunun bir tezahürüdür. İlk

²³ Donald, *Teaching Strategies*, s. 6.

²⁴ H. Fikret Kanad, *Kısaltılmış Pedagoji*, MEB Basımevi, İstanbul 1976, s.30.

²⁵ Bayraktar Bayraklı, *İslamda Eğitim*, MÜİFV Yayınları, 3. bsk., İstanbul 1989, s. 106.

²⁶ Edgar Monin, *Geleceğin Eğitimi İçin Yedi Bilgi*, Çev: Hüsnü Dilli, İBÜ Yayınları İstanbul 2003, s.25.

²⁷ Abdurrahman b. Muhammed Salebî, *Cevâhiru'l-Hisân fî Tefsir'il-Kur'ân*, Dâru İhyâi't -Türasi'l-Arabî, Beyrut ts., V,307.

²⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIII,588; Bağavî, *Meâlim*, IV,333.

²⁹ İbn Cüzeyy, *et-Teshîl*, I,441.

inen âyetlerin en çok değindiği alanların başında eğitim yer almaktadır: “*Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir aşılınmış yumurtadan yarattı. Oku! Rabbin, en büyük kerem sahibidir. O Rab ki kalemlle (yazmayı) öğretti. İnsana bilmedikleri şeyi öğretti*” (96/Alak, 1-5). Bu âyetler aynı zamanda eğitim-öğretimin diğer bir ifadeyle terbiyenin amacını da belirlemiştir. Buna göre eğitimin amacı “Rabb”ın adıyla okumaktır. Eğer bu amaca göre okunursa -âyetler arasındaki tenasübü dikkate alırsak- bireyin varacağı nokta Allah’a secde etmek ve yaklaşmak olacaktır (96/Alak,19). Yaratan Rabbin adıyla okuma emri, eğitim öğretimi zararlı unsurlardan da temizlemiş olmaktadır. Çünkü her eğitim öğretim faaliyeti yararlıdır denemez. Bu yüzden amaç çok önemlidir. Müfessirlere göre terbiye için okumaya Allah’ın adıyla başlamak emredilmiştir.³⁰ Okumaya putların değil de, Allah’ın adıyla başlanılmasının istenmesi okumanın sadece okumak için talep edilmediğini göstermek içindir.³¹ Dolayısıyla İslam’da eğitimin amacı yalnız “iyi bir vatandaş” değil; aynı zamanda “iyi bir insanoğlu” yetiştirmektir. Dahası İslam’da eğitim sistemi, kişisel nitelikleri geliştirmenin de ötesine gider. Bu sistem bireylere Yaratıcılarıyla, hemcinsleriyle, diğer yaratılmışlarla ve doğayla nasıl uyum içinde yaşayacaklarını öğretme hususunda daha kapsamlı hedefleri takip etmeye çalışır.³²

Kur’ân, okuma emrini vermekle insana büyük bir değer atfettiğini de ortaya koymuştur. Zira bu âyetlerin bağlamı açıkça yaratıcının rububiyetini anlatmakta ve diğer mahlûkatın değil, sadece insanın yaratılışını söz konusu etmektedir. Çünkü okuma ve bilmeye has kılınmış, yükümlülüğe tabi ve ilahî vahye muhatap olan tek varlık insandır.³³ Allah ile insan arasındaki bağ (alak) da herhalde en çok okuma yazmayla kuvvetlenmektedir.

Bu ilk emirden sonra İslam âleminde hızlı bir eğitim öğretim sürecine girilmiştir. İşin doğrusu Kur’ân’ın okunması, yazılması, öğretilmesi ve öğrenilmesi eğitim ve öğretim faaliyetlerini hızlandırmıştır.³⁴ Bu âyetlerin İslam dünyasında bir nevi okuma yazma seferberliği başlattığı iddia edilebilir. Bu okuma yazma seferberliği ise kısa sürede kurumsal kimliğe kavuşmuştur.

³⁰ Bağavî, *Meâlim*, VIII,478.

³¹ Şihabüddin Seyyid Mahmud Alusî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve Seb'il-Mesanî*, Dâru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut ts.,XXX,181.

³² Abdullah Muhammed Khouj, “İslam’da Eğitim”, Çev: Semra Çinemre, *OMÜİFD*, Sayı 30, Samsun 2011(ss.277-308), s.284.

³³ Aişe Abdurrahman Binti Şati, *et-Tefsiru'l-Beyânî li'l-Kur'âni'l Kerim*, II,17.

³⁴ Kerim Yavuz, *Günümüzde Dîn Eğitimi*, ÇÜİF Yayınları, Adana 1998, s.15.

2.2. İstek

İstemek bir amacı ve hedefi de beraberinde getirir. Bu nedenle istek olmadan gayeye ulaşmak ancak bir tesadüften ibarettir. Yapılan araştırmalar bir kimsenin herhangi bir konuyu öğrenebilmesi için, ilk koşulun kişinin o konuyu öğrenmeye karşı "istekli" olması gerektiğini ortaya koymuştur.³⁵ İstek gönüllülük demektir. Kanaatimizce insanda isteği uyandıracak şeylerin başında dua gelmektedir. Bu konuya İslam dünyasının bazı ünlü eğitimcileri de dikkat çekmiştir. Örneğin Zernucî'ye (ö.620/1223) göre, öğrenci derste gayretli olmalı ve bu konuda Allah'a dua edip yalvarmalıdır. Zira Allah Teâlâ "*Benden isteyin, dilediğinizi vereyim*" buyuruyor.³⁶ Duanın ilim konusunda önemli olduğunu gösteren meşhur bir örnek İbn Abbas'tır (ö.68/687). İbn Abbas Hz. Peygamberin duasının bereketiyle önce ilim talibi ardından da ilim sahibi olmuş ve ilimde yüksek derecelere erişmiştir.³⁷

Kur'ân ilimle dua arasındaki ilişkiye şöyle değinmektedir: "Gerçek hükümdar olan Allah, yücedir. Sana vahyedilmesi henüz tamamlanmadan Kur'an'ı acele okumağa kalkma; "Rabbim, ilmimi artır!" de (20/Taha, 114). Bu âyette "acele etme" denilerek öğrenmede acelenin olumsuzluğuna işaret edilmiştir. Yani acele etmek yerine ilminin artmasını iste³⁸ ilim hemencecik değil zamanla meydana gelen bir edimdir. Bu meyanda İskender (M.Ö 356-323), ilim isteklisi için, zaman, gayret, akıl ve kuvvetli istek³⁹ şeklinde şartlardan bahsetmiştir. Maverdî (ö.450/1058) ise öğrencide bulunması gereken vasıfları sayarken birinci sırada gerçekleri idrak edecek akla, ikinci sırada ilmin inceliklerini zihinde canlandıracak anlayışa, üçüncü sırada tasavvur ettiğini ezberleyecek, öğrendiğini ise anlayacak bir zekâyâ, dördüncü sırada ilim talebini devam ettiren ve bıkkınlığa imkân tanımayan kuvvetli isteğe yer vermektedir.⁴⁰ Doğrusu istek tek başına yeterli değildir. Çünkü Maverdî'nin sıraladığı gibi idrak, fehm ve zekâ yetersizliği durumunda kuvvetli istek olsa da ancak sınırlı bir öğrenmeyle neticelenir. Dolayısıyla istek koşulu diğer öncüller mevcut olduğunda bir anlam ifade eder.

³⁵ Binbaşoğlu, *Genel Öğretim Bilgisi*, s. 5.

³⁶ İmam Burhaneddîn ez-Zernucî, *Ta'limu'l-Müteallim*, Çeviri ve Şerh: Yunus Vehbi Yavuz, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul 1995, s. 102.

³⁷Bkz. İbn Sa'd, *Kitâbu Tabakâti'l-Kübrâ*, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 2001, II, 315.

³⁸ Alusî, *Rûhu'l-Meânî*, XVI, 268.

³⁹ Maverdî, *Edebu'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, s. 77.

⁴⁰ Maverdî, *Edebu'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, s. 76.

Her şeye rağmen Kur'ân istekli olarak öğrenmeye koşanlara öncelik vermektedir. Allah bu uğurda Peygamberini bile eleştirmiştir: “(Peygamber), yüzünü ekşitti ve geri döndü. Âmânın kendisine gelmesinden ötürü. Belki o temizlenecek Yahut öğüt alacak da o öğüt ona fayda verecek (80/Abese, 1–4). Yani ne biliyorsun belki de sâlih amel ve senden öğrendikleriyle günahlardan temizlenecek,⁴¹ senden işittiği şeylerle dininde faydalanacaktı.⁴² Çünkü istek başarının belki de birinci şartıdır denebilir. İstek zorları kolaylaştırır, isteksizlik de kolayları zor yapar.⁴³ Aslında Hz. Peygamberin yapmak istediği de müşrikleri isteklendirmektir. Fakat gönlü öğrenme arzusuyla dolu olan insan hazır bir alıcı olarak öncelik arz etmektedir.

Eğitim esnasında kimi zaman insanın şevki ve ümidi kırılabilen ve başarısız olma korkusuyla bütün faaliyetleri dumura uğrayabilmektedir. Bu nedenle istek ve arzunun canlı tutulması için ümitli olmak son derece önemlidir. Bu konuda Kur'ân bir kaide olarak ümit kesmemeyi emreder: “De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları başışlar. Şüphesiz ki O, çok başışlayan, çok esirgeyendir”(39/Zümer,53). İbn Mesud (ö.32/652) ve İbn Ömer'e (ö.73/692) göre Kur'ân'da en ümit verici âyet bu âyettir.⁴⁴ Bu âyet her ne kadar günahların sonucunda affedilme kaygısını ele almakta ise de, kanaatimizce insanı karamsarlığa sokacak her şeye karşı ümitli olmayı salık veren bir anlam yelpazesine sahiptir. Bu yönüyle Kur'ân'da eğitim anlayışının ilkeleri arasında sayılabilir.

2.3. İnsanı Korumak

İnsanı mutlu etmek, onu tehlikelerden korumakla gerçekleşebilir. Allah'ın peygamberlerine vahiy yoluyla ve peygamberlerin de insanlara tebliğ yoluyla öğrettiği emir ve yasaklar ise insanı koruyarak mutluluğa ulaştırmayı hedefler. Kur'ân imanla sâlih ameli yani bir bakıma bilgiyle eylemi birleştirmektedir. İşte insanın eğitim öğretim yoluyla korunması bu muvazeneye bağlıdır. Zira ilim ciltler dolusu kitabı ve eseri ezberlemek değildir. İlim iman etme ve sâlih ameli işleme arzusudur. Dolayısıyla Allah “Kendilerine ilim ve iman verilenler” buyuruyor. Çünkü imansız ilim dünyeviliktir.⁴⁵

⁴¹ Bağavî, *Meâlim*, VIII,336.

⁴² İbn Cüzeyy, *et-Teshîl*, II,537.

⁴³ Çelikkaya, *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, s.52.

⁴⁴ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XX,227; Kurtubî, *el-Câmi'*, XVIII,296.

⁴⁵ Aiz b. Adullah el-Karnî, *İkra Bismi Rabbike*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2000, s.8.

Korumak daha çok kıymet verilen şeylere yönelik bir durumdur. Allah da kesin-tisiz bir süreç olan terbiye yoluyla insana değer verdiğini göstermiş ve onu korumak istemiştir. Nitekim Râzî (ö.606/1209) Alak Sûresinin 1. âyetindeki “Rab” isminin hikmetini şöyle tefsir eder: “Seni şu kadar zamandır terbiye ediyorum. Dolayısıyla seni nasıl elden çıkarırım? Sen daha bir alak iken senin eğitilmeni bırakmadım. Kıymetli, benim birliğimi ikrar eden, beni tanıyan bir mahlûk haline geldikten sonra seni nasıl elden çıkarırım.”⁴⁶ O halde terbiye her şeyden önce terbiye edilecek olana bir kıymet verme olayıdır. Cenabı Hak da insana kıymet verdiği için onun eğitimi ile ilgilenmektedir.

Kur’ân genel prensip olarak insanın kendisini korumasını emretmektedir: “(Mal-larınızı) Allah yolunda harcamın, kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın, iyilik edin, doğrusu Allah iyilik edenleri sever” (2/Bakara, 195). Yani Allah yolunda harcamayı terk ederek kendinizi tehlikeye atmayın. Bera b. Azib’e göre ise burada tasvir edilen kişi günaha batıp da artık benim için tövbe yok deyip kendini eliyle tehlikeye atan kişidir, ya da buradaki tehlike ümit kesmektir. İşin özü bu tehlike insanın farz olan bir emri yapmayıp azaba uğramasıdır.⁴⁷ İnsanı koruyacak şey Allah’ın emirlerine uymakla sağlanabilir, bunun yolu da öğrenmekten geçer. Bu âyette bağlam itibariyle Allah yolunda infak etme öğretiliyor ve “infak edersek elimizde bir şey kalmaz” tarzındaki düşünce bertaraf edilerek Allah’ın rızık verici olduğu vurgulanıyor. Ya da diğer yorumlara göre ümit eğitimi veriliyor. Zaten umumi kanaata göre dinin özü de nefsi, malı, ırzı, dini korumaktır.

Kur’ân’ın öngördüğü eğitim, insanda bir sorumluluk bilinci geliştirmektedir. Zira Kur’ân müminlerin kendilerini ve ailelerini azaba karşı korumalarını emrederek çevrelerine faydalı olmalarını ve sorumluluk bilinciyle hareket etmelerini istemektedir: “Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah’ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildiklerini yapan melekler vardır” (66/Tahrîm, 6). Bu âyetin tefsirinde müfessirler Hz. Peygamberin aile efradına Allah’ın emirlerini öğretme ile ilgili tavsiyelerine yer vermektedirler. Genel itibariyle ise “birbirinize kendinizi cehennem azabından koruyacak ve amel edildiğinde azabı başınızdan savacak bilgi ve edebi öğretiniz”⁴⁸ yorumunu yapmaktadırlar. el-Kiyaherrassi (ö.504/1110) ise şunları kaydeder: Çocuklarımıza ve ailemize dini, faydalı şeyleri ve kendisinden bigane kalamayacağımız edebi öğretmek bize düşen görevdir. Allahu Teâlânın “Ailene namazı emret; kendin de ona sabırla devam et” (20/Taha, 132) âyeti

⁴⁶ Fahrüddîn İbn Ziyâuddîn Ömer er-Razî, *Tefsiru'l-Fahri'r-Razî*, Dâru'l-Fikr,1981, XXX,14.

⁴⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, III,321-325.

⁴⁸ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII,103; Alusî, *Rûhu'l-Meânî*, XXVIII,156; Merâğî, XXVIII,162.

ve “(Önce) en yakın akrabamı uyar”(26/Şuara, 214) emri de bu doğrultudadır. Hadisi şerifte ise “Çocuklarınıza yedi yaşındayken namaz kılmalarını emrediniz” buyrulmaktadır.⁴⁹ Bu âyetin yer aldığı Tahrim Sûresi’nde, ilk âyetlerde Hz. Peygamberin eşlerine yapılan öğütlerle bu emrin bir münasebeti vardır. Bu nedenle müminlerin kendilerine ve ailelerine nasihat etmekten gafil olmamaları ve aralarındaki sevgiden dolayı bu konuda bazen incitme de olsa öğüt vermekten kaçınmamalarına dikkat çekilmiştir.⁵⁰ Fakat bu koruyuculuk ancak iman, ilim ve sâlih amelle gerçekleşebilir. Bu yüzden Kur’ân, ilmi iman ile (30/Rum, 56) imanı da sâlih amelle (103/Asr,3) beraber zikreder. İlim- amel ilişkisindeki kıstas ise İmam Zühri (ö.124/742) tarafından “cahil için ilim amelden, âlim için ise amel etmek ilimden daha üstündür”⁵¹ şeklinde formülize edilmiştir.

2.4. Rehberlik

Allah Kur’ân’da kendisini “öğreten” vasfıyla takdim ederek öğretmenlik mesleğine ayrı bir değer katmıştır: “Çok merhametli(Allah) Kur’an’ı öğretti. İnsanı yarattı. Ona açıklamayı öğretti”(55/Rahman, 1–4). Fakat Râzî’nin (ö.606/1209) dediği gibi bu âyetten dolayı Allah “muallim” olarak isimlendirilemeyeceği gibi “Eğer mümin kimse lerseniz, Allah size böyle bir [günaha] bir daha asla bulaşmamanızı öğütler” (24/Nur,17) âyetinden dolayı da “vaiz” olarak isimlendirilemez.⁵² Allah’ın insana öğretmesi, sadece eğitim öğretime verdiği payeye vurgu yapmaktır.

Kur’ân’da rehber alınması istenen bütün şahsiyetler Allah’ın kendilerini eğitim öğretimden geçirdiği örnek insanlardır. Açıkçası, Allah bütün peygamberlerini terbiye ve talim sahasında açık, dakik, kesintisiz bir yol gösteren olarak göndermiştir.⁵³ Böylece peygamberlerine öğreticilik misyonunu yüklemiştir: “Kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitab’ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Resûl gönderdik (2/Bakara,151). Çünkü ünsiyet etmeleri için kendi içlerinden peygamber göndermiştir ki bu onların hidâyetini de kolaylaştıran durumdur. Onları temize çıkarıp kemalâtını artıran -tezkiye kelimesi zekât kökünden olmak üzere artma anlamına da sahiptir- Kur’ân’ı; hataya ve fesada düşmeye mani olacak hikmeti öğreten elçi gön-

⁴⁹ Kurtubî, *el-Câmi’* XXI,94.

⁵⁰ Muhammed Tahir İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Tunus 1984, XXVIII,365.

⁵¹ Maverdî, *Edebu’d-Dünyâ ve’d-Dîn*, s.90.

⁵² Râzî, *Tefsîr*, XXIII,182.

⁵³ Mehdi Mahmud Salim vd, *et-Terbiyeu’l-Meydaniyyetu ve Esasiyyetu’t-Tedrisi*, s.30.

dermiştir.⁵⁴ O halde peygamberlerin verdiği eğitim doğru yolu gösterme, insanı kötü taraflarından arındırma ve bilgi birikimini içeren bir eğitimidir.

Kur'ân kendisine uyulacak kılavuza dikkat çekmektedir. Çünkü o bir nevi öğretmendir. Rehberin karakteri öncülük ettiği grubun varacağı noktayı tayin eder. Bu meyanda Kur'ân peygamberlerin rehber edinilmesini, şeytana ise uyulmamasını emreder: *"Şeytan size ancak kötülüğü, çirkini ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder"*(2/Bakara, 169). Kur'ân'da insanı saptıran bir güç olarak zikredilen şeytanın en belirgin vasfı aldatıcı olmasıdır. Bu yüzden o bir rehber değil düşmandır: *"Ey iman edenler! Hepiniz toptan barış ve selamete girin de şeytanın adımlarını izlemeyin. Çünkü o, sizin aranızı açan belli bir düşmandır"*(2/Bakara, 208). Bu âyetten rehberin insanı tehlikelere karşı uyararak, ona eğriyi doğruyu gösteren bir model olduğunu anlamaktayız. Zira en büyük rehber olan Allah Kur'ân'da baştan sona peygamberlerine ve bütün kullarına rehberlik etmekte, onlara fizik ve metafizik âlemde karşılaşılabilecekleri her türlü riski öğretmektedir.

Rehberlik, insanı tehlikelerden korumak ve onu mutluluğa ulaştırmak için gereklidir. Rehberde bir takım özelliklerin mündemiç olması gerekir. Mesela rehberin kendisi aydınlığa ulaşmış, hedefi iyi bilen ve küçük menfaatler peşinde koşan kişi olmaması gerekir. Bu noktada en iyi rehber peygamberlerdir: *"İşte o peygamberler Allah'ın hidâyet ettiği kimselerdir. Sen de onların yoluna uy. De ki: Ben buna (peygamberlik görevime) karşılık sizden bir ücret istemiyorum. Bu (Kur'an) âlemler için ancak bir öğüttür"*(6/Enam,90).

Öte yandan öğreticinin hoşgörülü bir yanı da olmalıdır. Nitekim Alak Sûresi'nin tefsirinde bu hususa dikkat çeken müfessirler vardır: *"Oku! Rabbin en kerim olanıdır"*(96/Alak,3). Kelbi'ye (ö.146/763) göre "Rabbükel Ekrem" kulların bilgisizliğini hoşgörüyü (halim) karşılayan ve onları hemen cezalandırmayan demektir.⁵⁵ Bazıları demiştir ki bunun anlamı "oku ey Muhammed sen okuma bilmesen bile Rabbin sana yardım edecek ve idrakini artıracaktır. O ekremdir yani kullarının bilgisizliğini bağışlar."⁵⁶ O halde Allah'ın emrettiği ahlakla donanan her öğretici hoşgörülü bir yapıya da sahip olmalıdır. Maverdî'ye (ö.450/1058) göre öğretmende bulunması gereken birinci vasıf öğretme esnasında sevecen ve mütevazı (tezellül) olmasıdır. Bu iki şeyi uygularsa kazanır, uygulamazsa pişman olur. Ayrıca yumuşaklık (hilm) ahlakın en itibarlısı ve akıl sahiplere

⁵⁴ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, II,48-49.

⁵⁵ Bağavî, *Meâlim*, VIII,479; Kurtubî, *el-Câmi'*, XXII,377.

⁵⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, XXII,377.

ri için en uygun olanıdır. Çünkü onda haysiyetin korunması, beden rahatlığı ve övgüyü çeken bir özellik vardır. Yumuşaklığın en kuvvetli sebebi cahillere gösterilen merhamettir.⁵⁷

Rehberlik yapan öğretmen iç ve dış temizliğine önem vermelidir. "Elbiseni tertemiz tut" (74/Müddessir,4). Yani "her zaman tenini geysini arı tut."⁵⁸ Bazı müfessirlere göre elbiseni temiz tut, nefsin yerilen davranışlardan temizle, nefsin onu utandıracak hallerden arındır demektir. Çünkü zahiri pislığe bile razı olmayan Allah nefsin pislığıne razı olur mu?⁵⁹ Bu âyeti müfessirler hem günahattan korunmak hem de elbiseyi su ile yıkamak anlamında yorumlamışlardır.⁶⁰ Her iki yorumu da göz önünde bulundurursak rehberin hem dış hem de iç temizliğe sahip olması gerektiğini çıkarabiliriz. Nitekim bir kısım âlimler ilimle uğraşan insanların ahlaki tarafına hep dikkat çekmişlerdir. Mesela Maverdî'ye göre âlimlerin ahlakına en uygun ve gerekli olan şey, tevazu sahibi olmak ve kibirden kaçınmaktır. Çünkü tevazu muhabbete, kibir nefret etmeye sebebiyet verir.⁶¹

Rehberliğin aynı zamanda branşlara göre farklılık arz ettiğini de söyleyebiliriz. Bu farklılık ise branşlar arasında bilgi alışverişine kapı açmaktadır. Söz gelimi Hz. Musa farklı branştaki gencin rehberliğinden yararlanmak istemektedir (18/Kehf,65). Kehf Sûresi'ndeki bu kıssadan anladığımız kadarıyla, karşılıklı faydalanma için hem öğrenmeye talip olan bireylerin hem de öğretmenlerin bazı özelliklere haiz olması gerekir. Mesela öğrenci çok sabırlı, öğretmen ise kendi alanında mütehassıs olmalıdır. Nitekim bazı araştırmacılara göre, öğretmen dört şeyle donanmış olmalıdır. a. İhlâs (samimiyet) b. Model olma c. İlmi kuvvet d. Yumuşaklık.⁶² Bu kıssada öğretmen konumundaki gencin ledün ilminde ehliyetli ve öğreteceği şeyi herkesin kaldıramayacağını bilen bir mütehassıs olduğu (18/Kehf, 67-68) anlaşılmaktadır. Ne var ki öğrenmeye talip olan Hz. Musa gerekli sabrı gösterememiş (18/Kehf, 72,75,78) ve aralarındaki eğitim öğretim sona ermiştir.

Eğitim bir tarafında öğrenenin diğer tarafında öğretmenin yer aldığı bir etkinliktir. Bu nedenle eğitim öğretimde başarının yakalanması için rehberlere karşı edepli olmak ve seviyeli davranmak emredilmektedir. Mesela Hz. Peygamberin huzurunda ses tonunun

⁵⁷ Maverdî, *Edebu'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, s. 77, 261.

⁵⁸ Keykavus, *Kâbusnâme*, s.157.

⁵⁹ Alusî, *Rûhu'l-Meânî*, XXIX,117.

⁶⁰ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XXIII,405- 409; Salebî, *Cevâhiru'l-Hisân*, V,509 vd.

⁶¹ Maverdî, *Edebu'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, s.82.

⁶² el-Karnî, *İkra Bismi Rabbike*, s.39.

yükseltmemesi istenir: *“Ey iman edenler! Seslerinizi Peygamber’in sesinin üstüne yükseltmeyin. Birbirinize bağırdığınız gibi, Peygamber’e yüksek sesle bağırmayın; yoksa siz farkına varmadan amelleriniz boşa giderir”* (49/Hucurat,2). Bazı müfessirlere göre sesi yükseltmek burada gerçek anlamıyla kullanılmıştır. Sesin yükseltilmesi tevazunun azlığının ve saygıyı terk etmenin bir göstergesidir. Çünkü kalbi korkuyla titreyen kişinin sesi kuvvetli çıkmaz bilakis sesi titrer.⁶³ Kısacası sesin ayarı ilişkilerin biçiminin bir göstergesidir.

2.5. Seviye Farklılığı

Bireyler arasındaki farklılıklar bilinen bir husustur. Fakat bu farklılıkların en çok dikkate alınması gereken saha eğitimidir. Eğitim bir nevi muhatabı tanıma üzerine inşa edilmiştir. Doğrusu iki kişi bile aynı şekilde düşünmez ve aynı tarzda tam olarak öğrenmez. Farklılıkların arka planında yer alan yaşantı, sosyo ekonomik pozisyon, kültür ve dilin hepsi öğrenmeyi etkiler.⁶⁴ Bütün bu gerçekleri Kur’ân da dile getirmekte ve herkesin kendi mizacına uygun hareket ettiğini belirtmektedir: *“De ki: Herkes, kendi mizaç ve meşrebine göre iş yapar. Bu durumda kimin doğru bir yol tuttuğunu Rabbiniz en iyi bilendir”* (17/İsra,84). Yani herkes kendi bakış açısına, tabiatına, niyetine, dinine göre hareket eder,⁶⁵ durumu hidâyet ve dalaletten hangi mezhebe yakınsa o yola göre davranır.⁶⁶ Yalnız dikkat edilirse bu âyette seviye farklılığı “şakile” kelimesi ile çok daha kapsamlı tutulmuştur.

Kur’ân seviye farklılığını göz önünde bulundurduğu için bilenlerle bilmeyenleri ayrı kategorilere alır, bazı insanların hakikati anlama yetisinin iyi olmadığını belirtir. Bu nedenle Hz. Peygambere de üzülmemesini söyler. Yine okuma yazma bilmeyenler ayrı değerlendirilir: *“İçlerinde bir takım ümmîler vardır ki, Kitab’ı (Tevrat’ı) bilmezler. Bütün bildikleri kulaktan dolma şeylerdir. Onlar sadece zan ve tahminde bulunuyorlar”* (2/Bakara, 78). Müfessirlere göre ümmî okuma yazma bilmeyen demektir. En açık görüşe göre halkın geneline nispet edilir. Ümmî kelimesinin anneye nispetle yeni bilgiler edinmeksizin annesinin terbiyesi üzere kalan olduğu da söylenmiştir.⁶⁷ Bazı âyetlerde âlimlere sert eleştiri yapılırken bu âyette ümmîlere karşı bir acıma sezilenmektedir. Bütün bunlar

⁶³ Râzî, *Tefsîr*, XXVIII,112.

⁶⁴ Donald, *Teaching Strategies*, s. 166.

⁶⁵ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, XV,66; Salebî, *Cevâhiru’l-Hisân*, III,494.

⁶⁶ Ebû’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemaşerî, *el-Keşşâf an Hakâikü’l-Ğevâmizi’t-Tenzîl ve Uyuni’l-Ekâvîl*, Riyad 1998, III,548; Muhammed İmâdî Ebûssuud, *İrşâdu Akli’s-Selîm*, Dâru İhyai’t-Turâsi’l-Arabî, Beyrut ts., III,477.

⁶⁷ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, I,573.

Kur'an'ın, muhatapların seviye farklılığına dikkat ettiğini göstermesinden kaynaklanmaktadır.

Ümmîlik durumu peygamberlerin vahye muhatap oluşlarında da gözetilmiş bir husustur. Denildiğine göre *"kalbini sabit kılmak için parça parça indirdik"* (25/Furkan, 32) yani onu ezberleyesin, kalbin onunla sabit olsun huzursuz olmayasın diye. Çünkü Hz. peygamber okuma yazma bilmeyen ümmîydi. Bu yüzden Allah parça parça indirdi ki Hz. Peygamber onu kolaylıkla ezberlesin. Hz. Musa ise okuma yazma bilen birisiydi. Bu yüzden Tevrat ona yazılı biçimde bir defada indirildi.⁶⁸

Kur'an ahlakının canlı örneği olan Hz. Peygamber de dinleyicilerin ve soru soranların ferdi farklılıklarına son derece dikkat ederdi. Herkese anlayışına ve seviyesine göre hitap ederdi. Yeni başlayanların durumlarını göz önünde tutar, son noktaya gelmiş olanlara öğrettiklerini onlara öğretmezdi.⁶⁹ Mesela köylü Araplarla onların seviyesine uygun, onların anlayacakları biçimde konuşurken Hz. Ebu Bekr, Hz. Ömer, Hz. Osman ve sahabenin büyükleriyle önemli konuları konuşurdu.⁷⁰ Hz. Peygamberin bu tavrı onun mümtaz bir muallim olduğunun kanıtlarındandır. Hz. Peygamberin sünnetini çok iyi bilen İmam Buharî de (ö.256/869), imamın bir meseleyi insanlara sunarken onların zekâsına göre sunmayı tercih etmesi gerektiğini belirtir.⁷¹

3. Kur'an'da Eğitimin Bazı Fonksiyonları

Eğitimin toplumda bazı işlevleri vardır. Bu işlevler arasında toplumun değerlerini koruyarak çağın ihtiyaçlarına uygun insan yetiştirmek, bilginin yeni nesillere aktarılmasını sağlamak, meslek edindirmek, bireylerin kişisel gelişimine katkıda bulunmak, fertleri sosyalleştirmek, iyi vatandaş yetiştirmek vb. zikredilmektedir. Kur'an'ı incelediğimizde de eğitimin bazı işlevlere sahip olduğunu görmekteyiz. Bunların birkaç tanesine bu başlık altında yer vermek istiyoruz.

⁶⁸ Ebû Şâme el- Makdisî, *Kitâbu'l-Mürşidi'l-Vecîz*, Thk: Tayyar Altıkulaç, Dâru Sadr Beyrut 1975, s.28.

⁶⁹ Abdulfettah Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları*, Çev: Enbiya Yıldırım, Yasin Yayınevi, İstanbul 2011, s.81.

⁷⁰ el-Karnî, *İkra Bismi Rabbike*, s. 50.

⁷¹ el-Karnî, *İkra Bismi Rabbike*, s.24.

3.1. Kültürel Devamlılığı Sağlama

Sosyolojiye göre eğitim, bilginin ve toplumsal normların gelecek nesillere aktarılmasını sağlayan⁷² bir işleve sahiptir. Aslında böyle bir işlev, Kur'ân'ın eğitim anlayışında da vardır. Kur'ân önceki peygamberlerin hayat hikâyelerine (kıssa) yer vererek ilahî mesajın kesintisiz aktarılmasını hedefleri arasına almıştır. Çünkü Kur'ân'da kıssaların yer almasının bir faydası da önceki peygamberleri tasdik etmek, onların hatıralarını canlandırmak ve onların bıraktığı izleri sürekli kılmaktır.⁷³ Allah devamlı peygamber göndererek ilahî mesajın öğretilmesini ve canlı tutulmasını sağlamıştır. Peygamberlerin insanlara vahyi tebliğ etmesi ise bir çeşit eğitim öğretim faaliyeti içinde gerçekleşmiştir.

Enbiya Sûresi, peygamberlerin ortak mesajının nesilden nesile aktarılmasının ve Kur'ân'da bunun artık değişmez bir hakikat olduğunun ifadesidir. Öte yandan Meryem Sûresi'nde Hz. Peygamber'e emirle önceki vahiylerin yeni kuşaklara hatırlatılıp aktarılması dikkat çekicidir: *“(Resûlüm!) Kitap'ta Meryem'i de an” (19/Meryem,16); “(Resûlüm!) Kitap'ta İbrahim'i de an” (19/Meryem,41); “(Resûlüm!) Kitap'ta Musa'yı da an” (19/Meryem,51); “(Resûlüm!) Kitap'ta İsmail'i de an” (19/Meryem,54); “(Resûlüm!) Kitapta İdris'i de an”(19/Meryem,56)*. Böylece ortak değerlerin kuşaktan kuşağa aktarılması ve aynı dönemde yaşayan insanların buna sahip çıkması toplumsal bağların güçlenmesine de katkıda bulunmaktadır. Nitekim bazı eğitimcilerin ve sosyologların iddiasına göre eğitimin en önemli toplumsal işlevi mevcut yapıyı korumak ve toplumun devamlılığını sağlamaktır.⁷⁴

Kur'ân eğitim yoluyla değerlerin aktarılmasını ve sürekli kılınmasını ilim adamlarının bir görevi saymaktadır: *“Bununla beraber müminlerin hepsinin topyekûn sefere çıkmaları uygun değildir. Öyleyse her topluluktan büyük kısmı savaşa çıkarken, bir grup da din hususunda sağlam bilgi sahibi olmak, dinî hükümleri öğrenmek için çalışmalı ve savaşa çıkanlar geri döndüklerinde kötülüklerden sakınmaları ümidiyle, onları uyarmalıdır” (9/Tevbe,122)*. Bu âyet aynı zamanda toplumun ancak kesintisiz bir eğitim öğretimle kaim olabileceğine işaret etmektedir.

Kalıcı olmanın en önemli aygıtlarından birisi kuşkusuz yazıdır. İlk inen âyetler de bu noktaya dikkat çekmektedir: *“Oku! Rabbin, en büyük kerem sahibidir. O Rab ki kalem-*

⁷² Amiran K. Bilgiseven, *Eğitim Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1992, s.78; Celkan, , *Eğitim Sosyolojisi*, s. 42, 45

⁷³ Mennau'l Kattan, *Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-Vehbe, Kahire 2000, s.302.

⁷⁴ Münire Erden, *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, Epsilon Yayıncılık 1. bsk. İstanbul 2005, s.89.

le (yazmayı) öğretti”(96/Alak3-4). Bazı müfessirlerin yorumuna göre “Kalemle yazmayı öğretti” ifadesi “Ekrem” in tefsiridir ve öğretme işinin en büyük nimet olduğunu gösterir. Kalemle yazmayı öğretmenin özellikle belirtilmesi ilimlerin sürekliliği, din ve dünya düzenin sağlanmasının bu vesileyle gerçekleşmesinden dolayıdır.⁷⁵ Eğer kitabet olmasaydı ne din ayakta kalırdı ne de hayat düzene girerdi.⁷⁶

Kültürel devamlılığın bir yönü de çocuklara verilen güzel terbiye ile teşvik edilmektedir. Konuyla ilgili Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Kişi öldükten sonra amel defteri kapanır. Ancak sadaka-i cariye bırakan, kendisiyle amel edilen ilim bırakan ve kendisine dua eden evlat bırakan bundan müstesnadır.”⁷⁷ Bu bağlamda Hz. Lokman’ın oğluna yaptığı öğütler hem babadan oğula kuşaklar arası değerlerin aktarımını hem de çocukların sosyalleşmesini ifade etmektedir. Çünkü eğitim moral değerlerin aktarımı ve sosyalleşme işlevini icra etmektedir.⁷⁸

Kur’ân bizzat kendisinin önceki ilahî kitapların koruyucusu olduğunu belirtir ve kendisini “muheymin” olarak nitelendirir: “Sana da, daha önceki kitabı doğrulamak ve onu **korumak** üzere hak olarak Kitab’ı (Kur'an’ı) gönderdik. Artık aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmet; sana gelen gerçeği bırakıp da onların arzularına uyma. (Ey ümmetler!) Her birinize bir şeriat ve bir yol verdik. Allah dileyseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiğinde (yol ve şeriatlerde) sizi denemek için (böyle yaptı). Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah’adır. Artık size, üzerinde ayrılığa düştüğünüz şeyleri(n gerçek tarafını) O haber verecektir” (5/Maide, 48). Âyette geçen “muheymin” kelimesi değişik biçimlerde tefsir edilmiştir. Bu tefsirlerden birisi de “gözetici, koruyucu”⁷⁹ şeklindedir. Kur’ân önceki ilahî mesajları kendi bünyesine alıp korumasından ötürü “müheymin” vasfına haiz olmuştur.

3.2. Günün Problemlerine Çözüm Getirme

Kur’ân’ın zaman aralığına yayılı olarak indirilmiş olması pek çok açıdan dikkat çekicidir. Kur’ân’ın peyderpey indirilmesi onun hayata uygulanabilirlik imkânını gösterdiği gibi, olayların akışında aktif, hakem bir rol üstlendiğini de teyit etmektedir. Kur’ân’ın parça parça (tenzil) indirilmesi hem eğitimdeki tedricilik açısından hem de

⁷⁵ İbn Cüzeyy, *et-Teshîl*, II,590.

⁷⁶ Alusî, *Rûhu'l-Meânî*, XXX,181.

⁷⁷ Ebû Davud, *Vesaya*, 14 (3,117).

⁷⁸ Roland Meighan, *A Sociology of Educating*, London 1996, s. 234.

⁷⁹ Taberî, *Câmi’u'l-Beyân*, VIII,486; Bagavî, *Meâlim*, III,65.

gündemi takip etmek bakımından önemlidir. Çünkü Kur'ân'ın parça parça inmesinin bir sebebi de olaylara intibaktır. Böylece Kur'ân âyetleri insanın iç dünyasına sokulacak ve hayata yakınlaştırılacaktır.⁸⁰ Bu konuyla alakalı olan önemli somut göstergelerden birisi Esbab-ı Nüzuldür. Hz. Peygamber zamanında herhangi bir ihtilaf olduğunda âyetler iner ve insanlara o konunun hükmünü açıklayıp onları faydalı şeylere yönlendirirdi. Mesela Yahudilerin desiseleriyle Evs ve Hazreçten bir grup arasında çekişme çıkmış hatta birbirlerine "haydi silahlanın" diye çağrıda bulunmuşlardır. Bunun üzerine onları bölünmekten ve ayrılığa düşmekten sakındırıp, sevgi ve ittifaka sevk eden şu âyetler indirilmiştir: "*Ey iman edenler! Kendilerine kitap verilenlerden bir guruba uyarmanızdan sonra sizi yeniden inkârcılığa sevk ederler*" (3/Al-i İmran, 100) Toplumda birçok hatalar meydana gelmiştir. Ancak Kur'ân her yanlışın çaresini belirlemiş ve hataların sürüp gitmesinden toplumu korumuştur.⁸¹ Bunu da yaşanan problemlerin ardından konuyu açıklığa kavuşturan âyetler indirerek yapmıştır.

3.3. Statü Kazandırma

Eğitim vesilesiyle bireyler bir takım bilgi ve beceriler kazanır ve toplumun çeşitli kademelerinde görev alırlar. Böylece belirli statüleri elde etmiş olurlar. Her ne kadar bilgi, günümüz toplumlarında kişiye önemli bir statü sağlamakta ise de öteden beri ilim sahiplerine Kur'ân daha yüce bir değer atfetmiştir. Ancak şunu belirtelim ki burada kastedilen ilim doğrudan bilimsel bilgi anlamında bir ilim değildir. Nitekim İslam dünyasının önde gelen âlimlerinin ve selef-i sâlihinin ilmi Allah korkusu, takva ve amelle bütünleşmiş ilimdir.⁸² Çünkü onlar ilim denilince bunu anlıyorlardı.

İslam toplumunda ilim sahiplerine gösterilen ihtimam bazı âyetlerde anlatılmıştır. Söz konusu âyetlerden birisinde şöyle buyrulmaktadır: "*Ey iman edenler! Size, "Meclislerde yer açın!" dendiğinde, yer açın ki, Allah da sizin için genişlik sağlasın. "Kalkın!" dendiğinde de kalkın ki, Allah, içinizden inananlarla kendilerine ilim verilmiş olanların derecelerini yükseltsin. Allah, yaptıklarınızdan haberdardır*" (58/Mücadele,11). Yani ahirette sevap vererek, dünyada ise saygınlık kazandırarak dereceleri yükseltir.⁸³ Bu âyette âlimlere mecliste saygı gösterilmesi ve onlara yüksek meclislerde yer açılması gerektiğine delil vardır.⁸⁴

⁸⁰ Mustafa Dib el Buğa vd, *el-Vâzih fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dimeşk 1998, s.50; Muhammed Ali Sabunî, *et-Tibyân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dersaadet, İstanbul ts., s.49.

⁸¹ Abdullah Mahmud Şehhate, *Ulumu'l Kur'ân*, Dârü Garib, Kahire 2002, s.75-76.

⁸² Aiz b. Adullah el-Karni, *İkra Bismi Rabbike*, s.34.

⁸³ Kurtubî, *el-Câmi'*, XX,319.

⁸⁴ Alusî, *Râhu'l-Meânî*, XXVIII,30.

Ahnef b. Kays (ö.67/686) demiştir ki “âlimlere duyulan saygıdan ötürü âlimler nerdeyse rabler olacaktı. İlimle sağlamaştırılmayan her şeref zillete dönüşür.”⁸⁵

Yine Kur'an ilim sahiplerine atıfta bulunarak: “Kulları içinden ancak âlimler, Allah'tan (gereğince) korkar. Şüphesiz Allah, daima üstündür, çok başıslayandır.” (35/Fatır,28) buyurmaktadır. Bazı âlimler âyette geçen Allah ismini merfu, ulema ismini ise mansup okumuşlar ve haşyet kelimesine tazim (yüceltme) anlamı vermişlerdir. Buna göre âyetin anlamı “Allah âlimlere saygı duyar” olmaktadır.⁸⁶ Fakat âyetin içeriğinden anlaşıldığı üzere burada kastedilen âlim Allah'ı tanıyan, bilen âlimlerdir. İlimden murat Allah korkusu hâsıl eden ilimdir. Yukarda belirttiğimiz gibi modern anlayıştaki bilgiden farklıdır. Râzî'ye (ö.606/1209) göre Allah, insanı ilk etapta değersiz olan alakadan yaratmış fakat daha sonra varlığın gerçekliğini bilen bir varlık konumuna getirmiştir. Bu ise yaratılmışların derecesinin en yükseğidir.⁸⁷ Dolayısıyla Allah, insana okumayı ve kalemle yazmayı öğretmek sûretiyle ona yüksek bir statü kazandırmıştır.

Kur'an, öğretme olayının önemine binaen bunun karşılığında öğreticiye teşekkür edilmesinin gereğini de belirtmektedir. Bu onun statüsüne aynı zamanda bir saygıdır: “Bir de sizi savaşımızın şiddetinden koruması için ona, zırh yapma sanatını öğrettik. Peki, bütün bunlar için şükrediyor musunuz?” (21/Enbiya,80).

4. Kur'an'da Eğitimin Bazı Yöntemleri

Sadece eğitimde değil, bütün bilim dallarında yöntem özel bir konudur. Yöntem, genel anlamda, belli bir bilim dalında özel biçimde çalışma türü, bir bilime araştırmalarda yön veren yaklaşım biçimi⁸⁸ olarak tanımlanmaktadır. Bir başka tanıma göre “öğretmenin konuları öğretirken yaptığı işlerin tümü “öğretim yöntemleri”dir”⁸⁹. İslam'ın ve İslam'ın mihreri olan Kur'an'ın çeşitli eğitim metotları olduğu bilinmektedir. Birçok genel öğretim metodu, Kur'an'ın da kullandığı metotlardandır. Bunlar arasında tedricilik, tekrar, ezberleme, soru-cevap, takrir, açıklama, gözlem, tasvir, tartışma, düşündürme en bilindik metotlardandır. Fakat İslam'ın eğitim metotları yalnız öğretim metotları

⁸⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, VI,67; Alusî, *Rûhu'l-Meânî*, XXVIII,29.

⁸⁶ Kurtubî, *el-Câmi'*, XVII,377; Ebüssuud, *İrşâd*, IV,483.

⁸⁷ Râzî, *Tefsîr*, XXXII,16.

⁸⁸ Öncül, *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, s. 1208.

⁸⁹ Binbaşoğlu, *Genel Öğretim Bilgisi*, s.26.

değildir. O yalnız zihni doyurmak istemez. Çünkü yalnız zihni ele alarak yapılacak eğitim tek yönlü ve eksiktir. Bu yönü ile de Batı eğitim sistemlerinden ayrılır.⁹⁰

Alak Sûresi'nin ilk beş âyeti bize öğrenmenin çok çeşitli şekillerde olabileceğini göstermektedir. Nitekim İbn Âşûr'un (1879-1973) "İlimleri elde etmek üç esasa dayanır: a. Başka birine danışmayla ve incelemeyele elde edilir. Bunun metodu da yazı ve kitapları okumadır. Çünkü yazı toplumların, bilginlerin görüşlerini derleyip uzak bölgelere ve gelecek kuşaklara nakletmelerine imkân sağlar. b. İlimler şifahi olarak ders ve imla yoluyla alınır. c. Aklın çıkarım ve buluş yoluyla ilim elde etmesidir. Bu ikisi de "Allah insana bilmediğini öğretti" âyetinin kapsamına girer⁹¹, şeklindeki yorumundan öğrenmenin formal ve informal yollarla olabileceğini anlıyoruz. Yani öğrenme geniş bir düzlemde gerçekleşmektedir. Zaten günümüzde öğretmenin bir tür prestij kaybına uğramasının altında yatan nedenlerden birisi de bilgi kaynaklarının artması, öğrenmenin çeşitli sahalarda aktifleşmesidir.

Kur'ân'da yer alan bazı eğitim-öğretim yöntemlerini şöyle sıralayabiliriz:

4.1. Dikkat Çekme

Kur'ân'da muhatabın dikkatini çekecek hem hitap hem de kitap düzeni olarak birçok husus vardır. Örneğin okuyucu ilk etapta Kur'ân'ın âyet ve sûre düzenlemelerini farklı görmekte, birçok konuyu iç içe bulmakta veya konular arasındaki bağlantıyı algılamakta şaşkınlığa uğramaktadır. Öte yandan nida harfleriyle bazen tüm insanlara, bazen belli gruplara yapılan çağrılar, bazen soru sormalar, emirler, yasaklar ve hatta meydan okumalar dikkat çekmektedir. Biz dikkat çekme yöntemi olarak kullanılan bu öğeler arasından sadece huruf-u mukata'yı ele alacağız. Huruf-u mukata' Kur'ân'ı Kerim'de 29 sûrenin başında yer almaktadır. Bu sûrelerin 27 tanesi Mekke'de inmiştir. Bu harflerin çoğunlukla Mekkî sûreler içerisinde yer almış olması muhatapların durumuyla ilgilidir ve onların dikkatini çekmeye matuftur.

Esasen herhangi bir iletinin muhataba ulaştırılması sürecinde muhatabın alıcı konuma getirilmesi önemlidir. Aksi halde bir emek ve zaman kaybının yaşanması kaçınılmaz olur. Eğitim bilimlerinde muhatabın alıcı konuma getirilmesi "uyarıcı" kavramıyla yakından ilişkilidir. "Uyarıcı, organizmayı harekete geçiren iç ve dış olaylardır. Duyduğumuz bir ses, gördüğümüz bir ışık, resim, ağaç, aldığımız bir tat bizim için birer

⁹⁰ Bayraklı, *İslam'da Eğitim*, s.190.

⁹¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, XXX,441.

uyarıcıdır.”⁹² Bu bağlamda huruf-u mukata’ önemli bir uyarıcı olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur’ân okuyan herkesin muhakkak sûrette dikkatini çekmiş olan kesik harfler (huruf-u mukata’) doğal olarak müfessirlerin de gündemine gelmiştir. Bazı âlimlere göre Araplar Kur’ân’ı dinlerken gürültü yapıyorlardı: “*İnkâr edenler: Bu Kur’ân’ı dinlemeyin, okunurken gürültü yapın. Umulur ki bastırırınız, dediler*” (41/Fussilet, 26). Bunun üzerine Cenabı Hak onların dikkatini çekmek için bu olağanüstü nazmı indirdi. Onların dikkati dinlemeye bir sebep olurken, huruf-u mukatayı dinlemeleri de bu harflerden sonra gelenleri dinlemeye vesile oldu. Böylece kalpleri genişledi, gönülleri yumuşadı”⁹³ Zerkânî (ö.1367/1948) bu harflerin fonksiyonunu çağdaş eğitim öğretimde, derse giriş yaparken merak uyandırma için kullanılan metoda benzetmektedir.⁹⁴

4.2. Somuttan Soyuta

Somuttan soyuta ifadesi eğitimin ilkeleri arasında yer almaktadır. Ancak biz bunun bir yöntem de olabileceği kanaatindeyiz. Eğitimde bahsi geçen yakından uzağa, basitten karmaşığa ve somuttan soyuta ilkeleri birbiriyle ilişkili yöntemlerdir. Somuttan soyuta ilkesi, önce gözle görülür örnekleri verip, sonra gözle görülmeyenleri öğretmek demektir.⁹⁵

Kur’ân insanların algılamakta zorlandığı yeniden dirilme olayını, insanlara tabiat olaylarından müşahhas örneklerle anlatır. Bunu daha çok mesel ve teşbihlerle sunar. Bazı âlimlere göre Kur’ân’da mesellerin yer almasının bir hikmeti de, izah etmeyi öğretmesidir. Bu, dinin anlatım özelliklerinden birisidir. Mesel bir şeyi izah etme hususunda en faydalı şeydir. Hikmetler ve meseller manaları ve varlıkları zihinde canlandırır. Çünkü somut varlıklar, duyulardan mücerret olan ve böylece anlaşılması güçleşen akla uygun gelen anlamların aksine, zihnin duyulardan yardım alması sayesinde zihinlerde daha belirgindir.⁹⁶ Bu konudaki birçok âyetten birisi şöyledir: “*Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O’dur. Sonunda onlar (o rüzgârlar), ağır bulutları yüklenince onu ölü bir memlekete sevk ederiz. Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Her halde bundan ibret alırsınız*”(7/Araf,57). Bu âyette ölüle-

⁹² Erden, *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, s.103.

⁹³ Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Thk: Mustafa Abdülkadir Ata, Dâru’l-Fikr, Beyrut 1988, I,223; Ayrıca bkz. Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, I,212.

⁹⁴ Muhammed Abdülazim Zerkânî, *Menâhilul-İrfân fi Ulûmi’l-Kur’ân*, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, Beyrut 1995, I,189.

⁹⁵ Çelikkaya, *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, s.70.

⁹⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, I,572; Şehhate, *Ulumu’l-Kur’ân*, s. 167.

rin kabirden çıkarılması yerden ekinin çıkarılmasıyla örneklendirilmiştir.⁹⁷ Çünkü insanlar bunu gözleriyle müşahede etmekte ve hatta ziraatla uğraşanlar bunu bizzat yaşamaktadırlar. Kuşkusuz bu diriltme olayı Allah'ın yeniden diriltmeyi nasıl yapacağını gösteren ve anlayışı kıt olanların tasavvur etmesi için durumu özetlemesidir.⁹⁸

4.3. Eleştiri

Eleştirinin daha çok olumsuz yönü ön plana çıkarıldığı için birçok eğitim kitabında öğrencinin tenkit edilmemesi gerektiği belirtilir. Ancak eleştirinin lüzumu da bir gerçektir. Günümüzde eleştirel düşünme becerisinin kazandırılması birçok eğitimcinin arzuladığı bir hedef olmuştur. Eleştirel düşünme, açık fikirli olma, öne sürülen iddiaların temellerini soruşturma, ön yargılardan ve klişelerden uzak durma, ben merkezli kabullerden sakınma, düşünceleri mantık kurallarına sadık kalarak ve sağlam bir şekilde temellendirerek öne sürme benzeri özelliklerden oluşan düşünce yönelimi ve entelektüel tutum⁹⁹ şeklinde tarif edilmektedir. Eleştirel düşünme çok aşamalı bir anlam yorumlaması¹⁰⁰ biçiminde de anlaşılmıştır. Adorno'ya (1903-1969) göre eleştirel düşünme politikanın olduğu kadar hakiki eğitimin de özüdür. Bu anlamda eleştirel düşünmeyi aslında eğitimin merkezine koymak gerekir.¹⁰¹ Fakat eleştirel düşünmenin felsefe, eğitim, psikoloji gibi alanlarda birbirinden farklı kullanıldığını belirtmemiz gerekir. Doğal olarak eleştirinin amacı ve biçimi Kur'an'da da kendine özgüdür.

Kur'an'a baktığımızda onun birçok eleştiri ifadeleriyle dolu olduğunu görmekteyiz. Ama Kur'an'da yer alan eleştiriler insanı karalama ya da küçümsemek değil eksi ve artılarını göstererek, onu kılavuzlamak amacını gütmektedir. Bu yüzden Kur'an'ın eleştirilerinde her tabakadan insan yer almaktadır.¹⁰² Bu tabakadan birisi de peygamberlerdir. Kur'an'da zaman zaman peygamberlere yapılan eleştiriler eğitimin sürekli bir faaliyet olduğunu ve eleştiriye her zaman ihtiyaç duyulduğunu göstermektedir. Örneğin, Hz. Nuh'a oğlu yüzünden tenkit yapılır ve cahillerden olmaması belirtilir: *"Allah buyurdu ki: Ey Nuh! O asla senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı kötü bir iştir. O halde hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme! Ben sana cahillerden olmamayı tavsiye ederim"*

⁹⁷ İbn Cüzeyy, *et-Teshîl*, I,305.

⁹⁸ İbn Âşûr, *et-Tahrîr*, VIII,183.

⁹⁹ Ahmet Cevizci, *Eğitim Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2010, s.203.

¹⁰⁰ Donald, *Teaching Strategies*, s. 311.

¹⁰¹ Adem Yıldırım, *Eleştirel Pedagoji*, Anı Yayıncılık, Ankara 2010, s.63.

¹⁰² Hikmet Koçyiğit, *Kur'an'da Eleştirel Tavrı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2003, s. 136.

(11/Hud,46) Birer muallim mesabesinde olan peygamberlerin aynı zamanda bazen Allah tarafından böyle eleştirilmesi düşünülmesi gereken bir durumdur.

Kur'ân ağır eleştirilerinden birisini bir kısım ilim sahiplerine hem de eşeğe benzeterek yapmaktadır. Bunlar bilgisiyle amel etmeyen âlimlerdir: *"Tevratın mesajını ulaştırma ve onu uygulama yükümlülüğünü kabul ettikleri halde, sonra bu yükümlülüğü yerine getirmeyenler, tıpkı ciltlerle kitap taşıyan merkebe benzer. Allah'ın âyetlerini yalan sayan kimselelerin düştükleri durum ne fecî! Allah böylesi zalim gürûhu hidâyet etmez, emellerine ulaştırmaz"* (62/ Cuma,5) Çünkü merkep taşıdığı şeyi bilmediği gibi, ondan faydalanmaz da."¹⁰³ İlim sahibi çekip çeviren yönlendiren olacakken bilgisini pratiğe dökmezse güdülen bir kounuma düşecektir. Buna işaret eden Râzî'ye göre eşek daha kolay baş eğdiği ve yönlendirildiği için kitapları daha kolay taşır. Öyle ki onu haylaz bir çocuk bile zorlanmadan idare edebilir.¹⁰⁴ Bu ağır eleştiri ilim sahiplerinin diğer insanları eğitim öğretim yoluyla biçimlendirmedeki sorumluluklarından ileri gelmektedir. Bu meyanda hata payının en aza indirilmesi için eğitimde eleştiriye ihtiyaç vardır. Çünkü insan ancak eğitimle insan olabilir¹⁰⁵ ve bu da ince eleyip sık dokumakla sağlanabilir.

4.4. Zamanlama

Aslında eğitim öğretim işi, yaşananları iyi planlamayla alakalı bir stratejiler manzumesidir. Stratejilerin etkili olmasında zamanlamanın iyi yapılması gerekir. Zamanlama aynı zamanda gündemdeki sorunlara bir çözüm getirmeyi de ihtiva eder. Nitekim Kur'ân'ın nüzülü da zamana yayılmıştır. Fakat bu zamana yayılmanın içerisinde ilgi çeken ayrıntılar vardır. Mesela bazen Hz. Peygamber ve sahabe yaşadıkları olaylar karşısında vahiy beklemeye başlamışlardır. Buna rağmen vahiy hemen inmemiştir. Söz gelimi *"Sana ruh hakkında soru sorarlar. De ki: Ruh, Rabbimin emrindedir. Size ancak az bir bilgi verilmiştir"* (17/İsra, 85) âyeti bu konuya bir örnektir. Rivâyete göre Hz. Peygambere üç konuda soru sorulmuştur. Bunlardan birisi de Ashab-ı Kehf hakkında yöneltilen sorudur. Hz. Peygamber de onlara yarın cevap vereceğim demiş yalnız istisna yapmamıştır. Bu yüzden denildiğine göre, vahiy on beş gün gecikmiştir. Öyle ki Hz. Peygamber vahyin gecikmesinden üzüntü duymuştur. Sonra Allah onların sorusunu cevaplamak üzere *"Hiçbir şey için "Bunu yarın yapacağım" deme. Ancak Allah dilerse (yapacağım de). Unuttuğun zaman Allah'ı an ve "Umarım Rabbim beni, doğruya daha yakın olana eriştirir" de"*

¹⁰³ Bagavî, *Meâlim*, VIII,115.

¹⁰⁴ Râzî, *Tefsîr*, XXX,7.

¹⁰⁵ Immanuel Kant, *Eğitim Üzerine*, Çev: Ahmet Aydoğan, Say Yayınları, 2. bsk. İstanbul 2009, s. 37.

(18/Kehf,23–24) âyetlerini indirmiş ve peygamberine vahyin gecikmesinin sebebini bildirip ona yaraşan şeyin ne olduğunu öğretmiştir.¹⁰⁶

Benzer bir durum da Nur Sûresi'nde yer alan "ifk" hadisesidir (24/Nur, 11-24). Burada da bir zamanlamanın olduğu dikkat çekmektedir. Hemen işin iç yüzü ortaya konsa belki de muhataplar olayın azametini iyi fark edemeyecek ve kendi hatalarını daha net göremeyeceklerdi. Ayrıca "ifk" hadisesindeki süreç tedricilik metodunun da önemli bir pratiği olmuştur.

Eğitim öğretimde Hz. Peygamberin de zamanlamaya önem verdiği anlaşılmaktadır. Anlatıldığına göre Hz. Peygamber (s.a.v) bazı zamanlar cevabı erteler, muhatapına tekrar seslenirdi. Bunu da dikkatini toparlaması, kendisini anlatacağı şeye teksif etmesi keza iyice anlayıp kafasına yerleştirmesi için yapardı.¹⁰⁷

4.5. Model Alma

Kur'ân birçok peygamberin ve sâlih kişilerin örnek hayatlarından kesitler sunarak inananları kılavuzlamak ve bu metotla onları irşad etmek istemektedir. Bir kısım eğitimcilere göre çocuk Kur'ân öğrenmeli, iyi insanların sözlerini ve meziyetli şahısların hayat hikâyelerini bellemelidir. Böylece gönlünde faziletli insanlara karşı sevgisi kökleşir,¹⁰⁸ sevgi kökleşince de onları taklit etmeye örnek almaya başlar. Günümüz bilim insanlarından Albert Bandura'ya (d.1925) göre davranışların büyük bir kısmı diğer insanlarla ilişki içerisinde kazanılan öğrenme yaşantılarıyla yani ilgili davranışı gösteren birini model alarak öğrenilir. Buna taklit ya da gözlem yoluyla öğrenme denir. Ancak insanlar her gördüğü davranışı almazlar veya taklit etmezler. Gözlemleyene davranışların dolaylı etkisi sadece sonuçlarda değil, modelin karakteristik yapısından da kaynaklanır. Modelle gözlemleyen karakter benzerlikleri veya özellikleri davranış taklit edilmesi oranını artırır¹⁰⁹.

Kur'ân'da, Hz. Peygamber'in açıkça model alınması istenmektedir: "Andolsun ki, Resulullah, sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için güzel bir örnektir" (33/Ahzab,21). Bu âyet (ve takip eden pasaj), önceki 9–11. âyetler ve özellikle de, Müminlerin Hendek Savaşı'nın en kritik günleri ve haftaları boyunca karşılaştıkları sıkıntıları anlatan 11. âyetle -"işte orada ve o anda müminler sı-

¹⁰⁶ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XV,224.

¹⁰⁷ Ebû Gudde, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları*, s.167.

¹⁰⁸ Ahmed Çelebi, *İslam'da Eğitim-Öğretim Tarihi*, Trc: Ali Yardım, Damla Yayınevi, İstanbul 1976, s.294.

¹⁰⁹ Nuray Senemoğlu, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2012, s.214-230.

nandı ve şiddetli bir şok ile sarsıldılar"- yakından ilgilidir. Bu âyet, ilk bakışta, Hz. Peygamber'in imanını, cesaretini ve kararlılığını örnek almaları tavsiye edilen Medine'nin o ilk savunucularına seslendiği halde, aslında bütün durumlar ve şartlar için geçerli olan zaman üstü bir muhtevaya sahiptir.¹¹⁰ Müfessirlere göre bunun anlamı Hz. Peygamberi örnek alın, onun olduğu yerde olun, ona muhalefet etmeyin¹¹¹ savaşta sebat etmede sıkıntılara karşı koymada¹¹² yakinde sabırda ve diğer erdemlerde ondan alacağınız bir örnek vardır.¹¹³

Model alma yaparak yaşayarak öğrenmedir. Bir tür amel etme ve bilginin tatbidir. Çünkü Hz. Peygamberin sahabeyi terbiye metotlarından birisi de tatbik-i ameli-dir. Rivâyete göre bir gün Hz. Peygamber namaz kılmayı insanlara öğretmek istediğinde onlar anlasınlar diye kalktı, önlerine geçip namaz kıldı. Onlara nasıl rükû ve secde edeceklerini huşu ve tespihin nasıl olacağını gösterdi.¹¹⁴

Sonuç

Ümmî bir peygambere okuma emrini veren Kur'an, nihâyetinde bu konuda başarıya da ulaşmıştır. Bu yüzden Kur'an'ın eğitim öğretim açısından ayrıntılı bir şekilde incelenmesi gerekir. Bu durumda her araştırmacı kendi birikimine göre Kur'an'ın farklı eğitim öğretim yönünü yakalayabilecektir. Anlaşıldığı kadarıyla Kur'an'ın ön gördüğü eğitimin merkezinde Allah vardır. Allah, Kur'an'da öngörülen eğitimin amaç ve hedefini belirleyen yegâne kriterdir. Kur'an baştan sona eğitim öğretimin değişik ilke ve metotlarıyla doludur. Sadece anlatım tarzı olarak değil, nüzul keyfiyeti itibariyle de dikkate sayan bir eğitim öğretim boyutu vardır. Çünkü nüzul sürecinde hem gündemdeki sorunlar ele alınmış, hem de peygamberle ona tabi olanlar arasındaki ilişkinin biçimi bir düzene oturtulmuş böylece eğitimle ilgili birçok ilke ve yöntem belirlenmiştir. Bunların içerisinde, anlatılacak konuya hurufu muktaa gibi yollarla muhatabın dikkatini çekme, yeniden dirilme olayını somut örnekler üzerinden teşbihlerle anlatma, "İfk Hadisesi" gibi toplumda infial yaratan olayları aydınlatırken zamanlamaya dikkat etme ve yeri geldiğinde eleştirilerde bulunma gibi hususlar vardır.

¹¹⁰Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak- Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, 5. bsk. İstanbul 2002, s. 854, 24. dipnot.

¹¹¹ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, XIX,59.

¹¹² Ebûssuud, *İrşâd*, IV,409; Alusî, *Rûhu'l-Meânî*, XXI,167.

¹¹³ İbn Cüzeyy, *et-Teshîl*, II,185.

¹¹⁴ Aiz b. Adullah el-Karnî, *İkra Bismi Rabbike*, s.51.

Kur'ân mümin, kâfir, âlim, cahil arasında fark gözettiği gibi peygamberler arasında da seviye farkı gözetmiştir. Bu farklılık muallimin yerine göre davranış biçimi geliştirmesine de dayanak olmuştur. Kur'ân'ın öngördüğü eğitimde Allah-insan ilişkisi ön plana çıkmakta, insanın korunması ve mutlu kılınması ölüm sonrasına kadar götürülerek uzun vadede ele alınmaktadır. Bu anlamda Kur'ân geçici, subjektif davranış kazandırmayı hedef edinmeyip, Allah'ın hoşnutluğunu ve kalıcı faydayı hedef almaktadır. Eğitim alanında amaca ve başarıya nasıl ulaşılacağı ise Allah ve peygamberleri tarafından insanlara aktarılmaktadır.

Kaynakça

- Alusî, Şihabüddin Seyyid Mahmud, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsiri'l-Kur'âni'l-Azim ve Seb'il-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabi, Beyrut ts.
- Bağavî, Muhyi's-Sunne Ebi Muhammed b.Hüseyin b. Mesud, *Meâlimu't-Tenzil*, Dâru't Tayyibe, Riyad 1409.
- Bayraklı, Bayraktar, *İslamda Eğitim*, MÜİFV Yayınları, 3. bsk., İstanbul 1989.
- Bilgiseven, Amiran K. *Eğitim Sosyolojisi*, Filiz Kitabevi, İstanbul 1992.
- Binbaşoğlu, Cavit, *Genel Öğretim Bilgisi*, Binbaşoğlu Yayınevi, Ankara 1983.
- Celkan, Hikmet Yıldırım, *Eğitim Sosyolojisi*, Atatürk Basımevi, Erzurum 1989.
- Cevizci, Ahmet, *Eğitim Sözlüğü*, Say Yayınları, İstanbul 2010.
- Çelebi, Ahmed, *İslamda Eğitim-Öğretim Tarihi*, Trc: Ali Yardım, Damla Yayınevi, İstanbul 1976.
- Çelikkaya, Hasan, *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, Alfa Basım Yayın, 2. bsk. İstanbul 1999.
- Dayf, Şevki, *Mucemu Elfazi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Kahire 1990.
- Donald C. Orlich vd, *Teaching Strategies*, Houghton Mifflin Company, New York 1998.
- Ebû Gudde, Abdulfettâh, *Bir Eğitimci Olarak Hz. Muhammed ve Öğretim Metotları*, Çev: Enbiya Yıldırım, Yasin Yayınevi, İstanbul 2011.
- Ebû Şâme el- Makdisî, *Kitâbu'l-Mürşidi'l-Vecîz*, Thk: Tayyar Altıkulaç, Dâru Sadr Beyrut 1975.
- Ebûssuud, Muhammed İmadî, *İrşâdu Akli's-Selîm*, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut ts.
- el-Buğa Mustafa Dib vd, *el-Vâzih fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dimeşk 1998.
- el-Karnî, Aiz b. Adullah, *İkra Bismi Rabbike*, Dâru İbn Hazm, Beyrut 2000.
- Erden, Münire, *Öğretmenlik Mesleğine Giriş*, Epsilon Yayıncılık 1. Bsk. İstanbul 2005.
- Esed, Muhammed, *Kur'an Mesajı*, Çev. Cahit Koytak- Ahmet Ertürk, İşaret Yayınları, 5. bsk. İstanbul 2002.
- İbn Âşûr, Muhammed Tahir *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Tunus 1984.
- İbn Cüzeyy, Ebû'l-Kasım Muhammed b. Ahmed, *et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzil*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1. bsk., Beyrut 1415/1995.
- İbn Sa'd, *Kitâbu Tabakâti'l-Kübrâ*, Mektebetu'l-Hancî, Kahire 2001.
- Kanad, H. Fikret, *Kısaltılmış Pedagoji*, MEB Basımevi, İstanbul 1976.

- Kant, Immanuel, *Eğitim Üzerine*, Çev: Ahmet Aydoğan, Say Yayınları, 2. bsk. İstanbul 2009.
- Keykavus, *Kâbusnâme*, Çev: Mercimek Ahmed, Haz: Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2007.
- Khouj, Abdullah Muhammed, "İslam'da Eğitim", Çev: Semra Çinemre, *OMÜİFD*, Sayı 30, Samsun 2011.
- Koçyiğit, Hikmet, *Kur'ân'da Eleştirel Tavrı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2003.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr, *el-Câmi li Ahkâmî'l-Kur'ân*, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 2006.
- Maverdî, Ebû'l-Hasan, *Edebu'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, Dâru İkra, Beyrut 1985.
- Mehdi Mahmud Salim vd, *et-Terbiyetu'l-Meydâniyyetu ve Esâsiyyetu't-Tedrisi*, Riyad 1998.
- Meighan, Roland, *A Sociology of Educating*, London 1996.
- Mennaü'l Kattan, *Mebâhis fi Ulûmi'l Kur'ân*, Mektebetu'l Vehbe, Kahire 2000.
- Merâğî, Ahmed Mustafa, *Tefsiru'l Merâğî*, 1. bsk. 1946.
- Monin, Edgar, *Geleceğin Eğitimi İçin Yedi Bilgi*, Çev: Hüsnü Dilli, İBÜ Yayınları İstanbul 2003.
- Muhammed Abduh -Reşid Rıza, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Hakîm*, 2.bsk. Kahire 1947.
- Mursî, Muhammed Münir, *et-Terbiyetu'l-İslâmî*, Dâru'l-Meârif 1987.
- Öncül, Remzi, *Eğitim ve Eğitim Bilimleri Sözlüğü*, MEB İstanbul 2000.
- Razî, Fahrüddîn İbn Ziyâuddîn Ömer, *Tefsiru'l-Fahri'r-Razî*, Dâru'l-Fikr, 1981.
- Sabunî, Muhammed Ali, *et-Tibyân fi Ulûmi'l Kur'ân*, Dersaadet, İstanbul ts.
- Salebî, Abdurrahman b. Muhammed *Cevâhiru'l-Hisân fi Tefsir'il-Kur'ân*, Dâru İhyai't - Turasi'l-Arabî, Beyrut ts.
- Senemoğlu Nuray, *Gelişim Öğrenme ve Öğretim*, Pegem Akademi Yayınları, Ankara 2012.
- Şati, Aişe Abdurrahman Binti, *et-Tefsiru'l-Beyâni li'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dâru'l-Meârif, ts.
- Şehhate, Abdullah Mahmud, *Ulûmu'l-Kur'ân*, Dâru Garib, Kahire 2002.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ce'rîr, *Camiû'l-Beyân an Tevili Ayi'l-Kur'ân*, Kahire 2001.
- TDK *Türkçe Sözlük*, 10.bsk. Ankara 2005.
- Yavuz, Kerim, *Günümüzde Din Eğitimi*, ÇÜİF Yayınları, Adana 1998.
- Yıldırım, Adem, *Eleştirel Pedagoji*, Anı Yayıncılık, Ankara 2010.
- Zemahşerî, Ebûl-Kâsım Mahmûd b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâikü Ğevâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl*, Riyad 1998.
- Zerkânî, Muhammed Abdülazim, *Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1995.
- Zerkeşî Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Thk: Mustafa Abdülkadir Ata, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1988.
- Zernucî, İmam Burhaneddîn, *Ta'limu'l-Müteallim*, Çeviri ve Şerh: Yunus Vehbi Yavuz, Sahaflar Kitap Sarayı, İstanbul 1995.